

ЯСТРУБ ВЕЛИКИЙ (*Accipiter gentilis* (L.) У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

К. О. Редінов^{1,2}, О. Петрович¹, Д. С. Олійник³

¹ Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», м. Очаків, Україна

² Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», м. Очаків, Україна

³ м. Запоріжжя, Україна

Дослідження розселення та екології яструба великого (*Accipiter gentilis* (L.)) актуальне у зв'язку з тим, що чисельність цього лісового бореального виду стрімко зросла за останні 15–20 років і він заселив майже усе Північно-західне Причорномор'я, місцями досягнув узбережжя моря. Цим питанням уже присвячено окрему роботу (Редінов, 2003), але отримані в наступні роки дані дозволяють її значно доповнити.

Матеріал і методи

Більша частина Миколаївської обл. (площа 24,58 тис. км²) знаходиться у межах степової смуги (93 %). Лісистість території становить близько 7 % (5,2 % — ліси та інші вкриті лісом площі, 1,5 % — лісосути). Сільгоспутиддя займають 86 % території області.

Дані зібрано у 1991–2008 рр. на стаціонарах, а також під час експедиційних виїздів, якими охоплено практично усю територію області, в тому числі об'єкти ПЗФ: ПЗ «Сланецький степ», РЛП «Тилігульський», РЛП «Кінбурнська коса», державний заказник «Радинська дача» та інші. Більшість матеріалів з екології гніздування зібрано на стаціонарах (рис. 1):

Стаціонар № 1. Сланецький та Новоодеський райони. Включає територію ПЗ «Сланецький степ» та прилеглі агроландшафти. Дослідження проводили щорічно протягом 2000–2002 рр. та під час експедиційних виїздів у 2003–2005 рр.

Стаціонар № 2. Веселинівський та Миколаївський райони. Включає вершини балок гідрологічної мережі річок Березані та

Умовні позначення:
1 — місця розташування стаціонарів № 1–3;
2 — місця виявлення яструбів у гніздовий період;
3 — місця гніздування.

Рис. 1. Розташування стаціонарів та місць гніздування яструба великого (*Accipiter gentilis* (L.)) у приморській смузі в 2000–2008 рр.

Сосика з прилеглими агроландшафтами, а також частину Києво-Олександрівського військового полігону.

Стаціонар № 3. Кінбурнський п-ів в межах Очаківського р-ну. Територія РЛП «Кінбурнська коса». Більша частина цієї ділянки Нижньодніпровської піщаної ариї починаючи з 1950-х рр. залісена сосною. Є природні гайки, велика кількість озер, три села.

На стаціонарах дані збирали на піших та велосипедних маршрутах. Яйця в кладках яструба великого виміряли штангенциркулем, гнізда — лінійкою, висоту від землі до гнізд визначали на око.

Результати і обговорення

Поширення та чисельність

У першій половині ХХ ст., коли наші попередники спеціально досліджували орнітофауну штучних лісонасаджень (Сахно, 1938; Воронцов, 1940; Зябров, 1940; Тарашук, 1953), яструба великого у гніздовий період виявлено лише у двох місцях. Так, М. Г. Селезньов (1940) кілька разів спостерігав яструба в червні 1937 р. в старих лісосутих біля с. Прибужжя Доманівського р-ну. У попередні роки вид тут не виявлено (Сахно, 1938). Підставою для надання виду статусу гніздового в заказнику «Радинська дача» (Волчанецький, 1959) була реєстрація 27.05.1938 одного птаха (Зябров, 1940). Обстеженням цих та інших лісових насаджень у 1967 р. було

підтверджено рідкісність виду і одночасно зареєстровано початок його розселення. Яструба знайдено у заказниках «Рацінська дача» та «Володимирівська дача» (Волчанецкий и др., 1970).

У 1970-х — 1980-х рр. чисельність виду зросла, він помітно розселився. У 1988–1993 рр. яструба знайдено на гніздуванні у 9 заповідних об'єктах області (10 пар), де за чисельністю він був другим серед денних хижих птахів після канюка звичайного (*Buteo buteo* (L.)) (Костюшин, Мирошніченко, 1995). Розмножувався він також у заказниках «Балабанове» (Костюшин, 1996) та «Варюшинський» (1998 р., наші дані). У межах РЛП «Гранітно-степове Побужжя», за даними обліків 1999–2000 рр., гніздилося 5–6 пар (Домашевский, 2001). Звичайний він також у лісах долини р. Кодими, де його гніздування підтверджено у 2000 р. (Редінов, 2003). У Чорноморському біосферному заповіднику (ЧБЗ) яструб великий гніздиться з середини 1990-х рр. (Ардамацкая, Руденко, 1996; Москаленко, 2008). На Кінбурнському п-ові гніздування підтверджено у 2000 р., сучасна чисельність виду не менше 5 пар (2008 р.). Загалом на Нижньодніпровській піщаній арені (Голопристанський р-н Херсонської обл.) гніздування підтверджено ще в 1992 р. (Пирогов, 1995).

Заселення яструбами лісосмуг серед агроландшафтів почалося в середині 1980-х рр. (Кинда, 1991; Костюшин, Мирошніченко, 1995; Пиліго, 1999). Масового характеру воно набуло у 1990-х рр. та після 2000 р.

На стаціонарі № 1 гніздування доведено на початку 1990-х рр. (Костюшин, Мирошніченко, 1995), а в 2000–2002 рр. чисельність сягала 3–4 пари (0,27–0,36 пар/10 км²). Вид поступався в чисельності лише канюку звичайному (Редінов, 2003).

Про те, що яструби продовжують заселяти лісонасадження серед агроландшафтів, свідчать спостереження на стаціонарі № 2. Яструбів у гніздовий період почали спостерігати з середини 1990-х рр.: 2.07.1995 — 1 ос. в лісосмузі біля с. Широколанівки, 2.07.2000 — самця зі здобиччю біля с. Іванівки Веселинівського р-ну. Гніздування доведено лише у 2005 р. (Олейник, Редінов, 2005), коли було проведено ґрунтове обстеження лісосмуг в районі с. Широколанівки. У 2006 р. з'явилися 2 пари, а в 2007 р. — ще 2 (рис. 2). У 2008 р. тут гніздилося 3 пари, а четверта зникла (дерево з гніздом взимку зру-

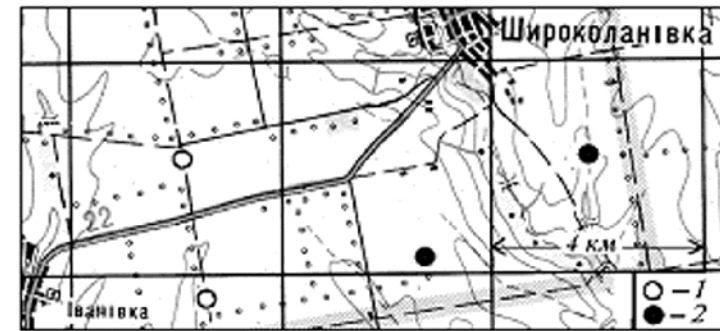

Рис. 2. Місця гніздування яструба великого (*Accipiter gentilis* (L.)) на стаціонарі № 2.

Умовні позначення: 1 — гнізда, що з'явилися у 2006 р.;
2 — гнізда, що з'явилися у 2007 р.

бали). На те, що яструби тут з'явилися у другій половині 1990-х рр., опосередковано також вказує стрімке падіння чисельності видів-жертв. Зазначимо, що у ці самі роки тут оселився і канюк звичайний.

На північному сході області (Казанківський р-н) яструб також гніздиться в лісосмугах серед агроландшафтів (Милобог и др., 2002).

Результати експедицій після 2000 р. свідчать, що яструби відносно щільно заселили практично усю територію області, в тому числі майже безлісі місцевості, долини річок (Милобог и др., 2002; Редінов, 2003; Костюшин, Редінов, 2004; наші дані), це при тому, що птахи ведуть потайний спосіб життя.

У приморській смузі області та на прилеглих територіях поки відомі лише окремі спостереження птахів у гніздовий період: біля смт Березанки і с. Анаголівки Березанського р-ну, біля с. Галицинівки Жовтневого р-ну (рис. 1). По долині р. Інгульця яструби гніздяться практично до дельти Дніпра (Милобог и др., 2002; наші дані). Найпівденнішим місцем виявлення (травень 2002 р.) є ок. с. Дар'ївки Херсонської обл. Не виключено, що по долині цієї річки розселення яструбів відбувалось як з півночі, так і з півдня (з лісів Нижньодніпровської піщаної арени).

Показово, що ще у 1998 р. О. О. Форманюк (особ. повід.) знайшов жиле гніздо яструба великого у лісосмузі між полями за 8 км від морського узбережжя (район с. Сичавки Комінтернівського р-ну

Одеської обл.). Судячи з того, що на гніздовій ділянці яструбів було 3 гнізда, птахи тут гніздилися і у попередні роки.

Чисельність яструба великого у Миколаївській обл., яка була оцінена у 50–70 пар (Редінов, 2003), є заниженою. Після застосування методу растрового картування (Белик, 1995), станом на другу половину першого десятиліття ХХІ ст., вона нами оцінена приблизно у 400 пар.

Заселенню яструбами агроценозів сприяло масове висадження полезахисних лісосмуг у другій половині ХХ ст. На час масової експансії яструбів у степовій смузі (1990–2000 рр.) багато лісосмуг досягли 40–60-річного віку, їх заселили дендрофільні види птахів, які створили кормову базу яструбам (воронові, дрозди, голуби, дятли). Показово, що на стаціонарі № 2 дрізд чорний (*Turdus merula* L.) і дрізд співочий (*T. philomelos* C.L. Viehm) почали гніздитися з початку ХХІ ст. Позитивний вплив на розселення яструба великого мала також заборона полювання на хижих птахів (з 1969 р.) та присутність фазана (*Phasianus colchicus* L.), успішно інтродукованого значно раніше.

Характеристика міграцій

У межах Миколаївської обл. яструб великий трапляється протягом усього року, тому точні терміни його міграції визначити складно.

Навесні мігрує у березні — квітні. На Кінбурнській косі проліт 2 ос. спостерігали між 23.03–6.04.1989 (точніших дат не вказано) (Пирогов, 1996). Поодиноких яструбів, яких відносно до мігрантів, ми спостерігали в ок. с. Широколанівки: 9.03.1995, 22.03.1996, 7.04.1991, 16.04.2003, 23.04.1997, 24.04.2003 (Редінов, 2003). В ок. с. Чорноморки Очаківського р-ну яструба спостерігали 3.04.2005. За літературними даними, весняна міграція в регіоні відбувається між 6 березням і 3 квітнем (Пильога, 2000).

Передосінній відліт починається вже наприкінці липня — у серпні з кочівель молодих птахів: 23.07.2006, 15.08.1995, 19 та 21.08.2005 спостерігали поодиноких особин (стаціонар № 2). Біля с. Суходолу Березанського р-ну 30.08.2005 спостерігали дорослого самця. Триває міграція також протягом вересня — листопада, у цей час було ряд спостережень пролітних особин: 1.09.2004, 14.09.2008, 19.09.2004, 1.10.1995, 19.10.1995, 31.10.2005, 7.11.1991, 13.11.1997, 19.11.2005,

23.11.1997. За даними В. І. Пильоги (2000), яструби в Північно-західному Причорномор'ї мігрують між 15 вересням і 6 жовтнем.

Під час міграції яструби часто полюють у межах населених пунктів на птицю і горлиць. Окремі особини затримуються на кілька днів в одному місці: 24–29.09.1996 самка трималася у лісосмузі поряд з с. Широколанівкою (Редінов, 2003). По одній особині, що полювали, зареєстровано 26 та 27.09.2006 на Кінбурнському п-ові біля с. Покровка (Олейник и др., цей збірник).

Взимку яструби тримаються біля сіл, ферм, місць ночівлі граків (*Corvus frugilegus* L.) та біля власних місць гніздування, скупчень не утворюють. Цим, ймовірно, можна пояснити малу кількість особин, яких реєструють під час зимових обліків (Стригунов, Милобог, 1999). Серед зимуючих яструбів, вірогідно, є птахи з північних популяцій: 10.11.2004 біля м. Миколаєва спостерігали світлу особину, яку визначили як підвид *Accipiter gentilis buteoides* Menz. (Олейник, Редінов, 2005). Статеві-віковий склад зимуючих яструбів нами не визначено. Відомо, що серед зимуючих птахів є й молоді особини (спостереження 19.01.1998 у пониззі р. Чичиклії).

Гніздування

Гніздяться яструби у відкритих біотопах (агорландшафти, долини річок) та лісах. Гнізда влаштовують у природних гайках (Кінбурнський п-ів), на ділянках природної деревно-чагарникової рослинності по долинах річок (р. Південний Буг), у лісосмугах серед полів та на схилах балок, невеликих лісонасадженнях по балках, штучних лісах (соснові, листяні та мішані), на деревах віком від 35–40 років і старших.

На гніздових ділянках яструбів спостерігали вже у січні. Наприклад, самця, що кружляв над кинутим колгоспним садом і періодично падав до низу, а потім переслідував лунів польових (*Circus cyaneus* L.), спостерігали 12.01.2005. Там само його бачили 29 січня, а 8 березня він разом з самкою переслідував 3 круків (*Corvus corax* L.). Самців, що вокалізували на гніздових територіях, виявлено 17.01.2001 (стаціонар № 1) та 21.01.2001 (стаціонар № 3).

На стаціонарі № 2 на двох гніздових ділянках 8.03.2007 трималися самці. На одній з них 20.03.2006 самець з самкою трималися біля гнізда, самка вокалізувала. У заказнику «Рацинська дача»

самця, котрий ремонтував (добудовував) гніздо, зареєстровано 27.03.2004. Гнізда яструба великого знайдено ($n = 17$) на клені (23,5 %), дубі (17,6 %), робінії псевдоакації (17,6 %), сосні (17,6 %), гледичії (11,7 %), вільсі (6,0 %), абрикосі (6,0 %); на висоті ($n = 15$) в середньому — $9,2 \pm 0,7$ (4,5–15) м. Птахи будують гнізда самі або займають чужі будівлі: канюка звичайного, канюка степового (*Buteo rufinus* (Cretzschm.)), орла-карлика (*Hieraaetus pennatus* (Gm.)), орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla* (L.)), крука.

На одній гніздовій ділянці (лісосмуга) яструби 3 роки гніздилися у різних гніздах, відстань між крайніми з них близько 400 м. У 4 випадках (4 гніздові території) прослідковано гніздування в наступному році в тому самому гнізді.

Розміри гнізд (см): D ($n = 5$) — 82,01 (55–110); d ($n = 4$) — 26,57 (23–30); H ($n = 3$) — 59,00 (45–82); h ($n = 2$) — 6 і 7. Гнізда зроблені з гілок, лоток вистелено тоненькими гілочками. У період насиджування кладки та вигодовування пташенят дорослі приносять у лоток гілочки дерев із зеленим листям (гледичія, дуб, клен). У період насиджування в гніздах та під ними з'являються пух та пір'я самок, що линяють: 30.04.2007 під деревом з гніздом виявлено трохи пуху, 5.05.2008 — багато пуху, 12.05.2007 — пір'я, 25.05.2008 — 2 другорядних махових пера.

Поряд з яструбами або відносно недалеко спостерігали гніздування канюків звичайного (за 50 м) та степового (за 200 м), шуліки чорного (*Milvus migrans* (Boddaert)) (за 400 м), орла-карлика (за 100 м), балабана (*Falco cherrug* J.E. Gray) (за 1300 м), підсоколика великого (*F. subbuteo* (L.)) (за 1900 м) та крука (за 80–100 м). У 4 гніздах яструбів розмножувалися горобці польові (*Passer montanus* (L.)). Найменша відстань між гніздами яструбів в агроландшафтах (стаціонари № 1, 2) становила 2,6–5,5 км.

Кладки з'являються зазвичай у II–III декадах квітня. У гніздах знаходили: 9.05.2002, 17.04.2003, 14.04.2005 — по 4 яйця; 30.04.2007, 5.05.2008 — по 3 яйця; 13.04.2001, 9.04.2001, 8.04.2005, 1.04.2007 — птаха, що насиджує; 20.05.2007 — пташеня та яйце, в якому почалось вилуплення.

Перші яйця яструби можуть відкладати навіть у III декаді березня, про що свідчить ряд спостереження. На стаціонарі № 2

П. С. Панченко 11.05.2007 оглянув гніздо, в якому було 4 пташенят (старше віком 6–7 діб). У Кривоозерському р-ні 9.06.2000 С. В. Домашевський знайшов гніздо, в якому було велике пташеня, а інше кричало поряд у лісі.

Інкубація у яструба великого триває 33–36 (Шепель, 2003) або 35–38 (37) діб (Ивановский и др., 2003), а пташенята у гнізді перебувають 36–42 (39) діб (Ивановский и др., 2003).

За нашими даними, у кладках ($n = 8$) в середньому $3,5 \pm 0,27$ (2–4) яйця: 4 яйця було у 4 кладках, 3 — у 3, 2 — в 1. Розміри яєць ($n = 21$): $58,83 \pm 0,54$ (55,1–64,7) x $45,36 \pm 0,33$ (42,5–47,7) мм.

Пташенята залишають гнізда з I декади червня до I декади липня. В оглянутому 17.06.2000 гнізді було доросле пташеня; 16.06.2002 у іншому гнізді знаходився молодий самець, а інші пташенята тримались поряд у лісосмузі; двоє погано літаючих молодих птахів упіймано 23–24.06.2001. Виводок у районі гнізда спостерігали 6.07.2002 (Редінов, 2003). В оглянутому 15.06.2006 гнізді було 3 пташенят приблизно місячного віку. Виводки не розпадаються близько місяця, судячи з їх реєстрацій у районі гнізд. Найпізніше виводки спостерігали: 17.07.2000, 20.07.2006, 27.07.2001, 3.08.2007. У серпні виводки розпадаються і молоді яструби починають кочувати поодиночі.

Живлення

Живиться яструб великий переважно птахами, рідше ссавцями (Зубаровський, 1977; Пиліога, 1999; Редінов, 2003). Максимальна відстань полювання від гнізда — не менше 4 км. У розібраних пелетках ($n = 10$), знайдених під гніздом, були кістки та пір'я птахів. У одній з них були зерна пшениці, які яструб проковтнув зі шлуночком здобичі.

У живленні виявлено 16 видів птахів, які належать до 11 родин: Качкових (*Anas platyrhynchos* L.), Яструбових (*Accipiter nisus* (L.)), Фазанових (*Perdix perdix* (L.)), *Phasianus colchicus* L.), Мартинових (*Chlidonias* spp.), Голубових (*Columba livia* Gm. f. *domestica*), *Streptopelia decaocto* (Frivald.), Совових (*Asio otus* (L.)), Дятлових (*Dendrocopos* spp.), Воронових (*Pica pica* (L.)), *Corvus frugilegus* L.), Мухоловкових (*Muscicapa striata* (Pall.)), Дроздових (*Turdus merula* L.), Горобцевих (*Passer montanus* (L.)). У населених пунктах ястру-

би успішно полюють на курей та напівсвійських голубів. Зареєстровано вдалі напади на кваків (*Nycticorax nycticorax* (L.)) (15.08.1995), що відпочивали в лісозмузі, та зграю синяків (*Columba oenans* L.) (1.01.2005). Взимку спостерігали полювання на мишоподібних гризунів. Без сумніву, спектр живлення виду ширший.

Успішність розмноження. Вороги. Обмежуючі фактори

Вид має досить високий репродуктивний потенціал. З відомих 15 випадків гніздування — 12 (80 %) були успішними.

Причини невдалого гніздування і загибелі дорослих птахів були такими: гніздо знищили люди ($n = 1$); з яєць не вилупилися пташенята, вірогідно, через переохолодження ($n = 2$ кладки); птаха застрелено у гнізді (Домашевський, 2001); здобуто в садибі (біля голубника) ($n = 2$); загинув через ураження струмом ($n = 1$) (Редінов, 2003); збитий автомобілем ($n = 1$, молода особина). Іноді молодих птахів забирають з гнізд чи підбирають на гніздових ділянках люди ($n = 2$). Оскільки полювання з хижими птахами не поширене в Миколаївській обл., як і загалом в регіоні, то відлов птахів з цією метою, на нашу думку, мізерний.

До фактору непокою яструб великий відносно толерантний. Мінімальна відстань між гніздом та населеним пунктом — близько 2 км, між гніздом та дорогою з твердим покриттям — близько 1 км (стаціонари № 1, 2).

Поведінка яструбів, яких ми спостерігали біля гнізд, була схожа з описом В. М. Зубаровського (1977). Самки злітають з гнізд зазвичай після того, як по дереву постукають або почнуть на нього підніматися. У період насиджування дорослі птахи найвразливіші, оскільки їх легко застрелити.

Вірогідно, головним обмежуючим фактором для цього виду є недостатня кормова база.

Біоценотичне значення

У літературі неодноразово піднімали питання про негативний вплив цього хижак-орнітофага на популяції деяких видів птахів, зокрема воронових, голубів, дрібних денних хижаків, сов та інших (Белик, 2003 а, 2003 б; Венгеров и др., 2008). Наприклад, саме з появою яструба великого пов'язують значне скорочення чисельності

яструба короткононого (*Accipiter brevipes* (Severtzov)) у Луганській обл. (Ветров, Милобог, 2008).

Ми теж вважаємо, що однією з причин стрімкого падіння чисельності кібчика (*Falco vespertinus* L.), боривітра звичайного (*F. tinnunculus* L.), куріпки сірої (*Perdix perdix* (L.)), сови вухатої (*Asio otus* (L.)), сиворакші (*Coracias garrulus* L.), сороки (*Pica pica* (L.)), грака та деяких інших видів, змін в їх поширенні та екології є швидке зростання чисельності яструба великого та його експансія в степову смугу. Це підтверджується хронологічно.

Негативний вплив яструба великого проявляється у безпосередньому знищенні птахів та, вірогідно, через ефект присутності (птахи покидають території, зайняті яструбами). Падіння чисельності воронових призвело також до дефіциту місць гніздування для дрібних денних хижих птахів і сов.

Показово, що падіння чисельності видів, які стають жертвою яструба великого, спостерігали у 1990-х рр., коли був занепад у сільському господарстві (поля не обробляли, практично не використовували агрохімію). Після 2000 р. ситуація у сільському господарстві докорінно змінилась: обробляють практично усі поля, агрохімію використовують в останні 5–6 років приблизно на 90 % площ. Ситуація з використанням сільгоспугідь у 1990-х рр. вказує на те, що збіднення кормової бази чи отруєння не були головними причинами падіння чисельності видів, які входять у спектр живлення яструба великого. Слід зазначити, що протягом періоду досліджень значно зросла чисельність крука, який не потерпає від яструбів. Крук зараз в агроландшафтах трапляється частіше, ніж сорока (крім приморських районів).

Враховуючи темпи зростання чисельності та розселення яструба великого, протягом наступних 10 років, вірогідно, слід очікувати щільного заселення ним приморської смуги і, відповідно, падіння чисельності деяких степових та лісостепових видів до критичного рівня.

Подяки

За допомогу у збиранні матеріалу та надані неопубліковані дані автору вдячні С. В. Домашевському, П. С. Панченку та О. О. Форманюку.

Література

- Ардамацкая Т. Б., Руденко А. Г. (сост.). Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника (аннотированные списки животных). Птицы // Вестн. зоологии. — 1996. — Отд. вып. № 1. — С. 19–38.
- Белик В. П. Некоторые возможности растрового картирования ареалов на примере изучения куликов Ростовской области // Инф. материалы рабоч. группы по куликам. — 1995. — № 8. — С. 18–20.
- Белик В. П. Депрессия восточноевропейской популяции тювика: масштабы и причины // Материалы IV конф. по хищным птицам Северной Евразии (Пенза, 1–3.02.2003). — Пенза, 2003 а. — С. 140–145.
- Белик В. П. Хищничество тетеревиатника и его роль в биоценозах // Ястреб-тетеревятник: место в экосистемах России. Материалы IV конф. по хищным птицам Северной Евразии (Пенза, 1–3.02.2003). — Пенза, 2003 б. — С. 146–168.
- Венгеров П. Д., Сапельников С. Ф., Нумеров А. Д., Соколов А. Ю., Куприянов А. А. Особенности пространственного размещения и современное состояние кобчика в Воронежской области // Изучение и охрана хищных птиц Северной Евразии. Материалы V международ. конф. по хищным птицам Северной Евразии (Иваново, 4–7.02.2008). — Иваново : Изд-во Иванов. ун-та, 2008. — С. 207–210.
- Ветров В. В., Милобог Ю. В. Современное состояние европейского тювика в Украине // Изучение и охрана хищных птиц Северной Евразии. Материалы V международ. конф. по хищным птицам Северной Евразии (Иваново, 4–7.02.2008). — Иваново : Изд-во Иванов. ун-та, 2008. — С. 210–211.
- Волчанецкий И. Б. Материалы по орнитофауне юга Правобережной Украины и Молдавии // Уч. зап. Харьков. ун-та. Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. — 1959. — Вып. 28. — С. 75–79.
- Волчанецкий И. Б., Лисецкий А. С., Холупяк Ю. К. О формировании фауны птиц искусственных насаждений юга Украины за период с 1936 по 1967 г. // Вестн. зоологии. — 1970. — № 1. — С. 39–47.
- Воронцов Е. М. Материалы по орнитофауне Владимирского лесничества Николаевской области УССР // Тр. науч.-исслед. зоол.-биол. ин-та ХГУ. — Харьков, 1940. — Вып. 8–9. — С. 69–88.
- Домашевский С. В. Орнитофауна регионального ландшафтного парка «Гранитно-степное Побужье» // Запов. справа в Україні. — 2001. — Т. 7, вип. 2. — С. 23–29.
- Зубаровський В. М. Хижі птахи. — К. : Наук. думка, 1977. — 332 с. (Фауна України. Птахи; Т. 5. Вип. 2).
- Зябрев М. І. Замітка про птахів Вознесенського лісгоспу Одеської області // Тр. науч.-исслед. зоол.-биол. ин-та ХГУ. — Харьков, 1940. — Вып. 8–9. — С. 91–102.
- Ивановский В. В., Башкиров И. В., Шамович Д. И. Ястреб-тетеревятник в Северной Беларуси в 1995–1999 гг. // Ястреб-тетеревятник: место в экосистемах России. Материалы IV конф. по хищным птицам Северной Евразии (Пенза, 1–3.02.2003). — Пенза, 2003. — С. 80–81.
- Кинда В. В. Гнездящиеся ястребиные юга Днестровско-Бугского междуречья // Материалы 10 Всесоюз. орнитолог. конф. — Минск : Наука і техника, 1991. — Ч. 2, кн. 2. — С. 273–274.
- Костюшин В. А., Мирошниченко В. И. Хищные птицы некоторых заповедных объектов Николаевской области // Практичні питання охорони птахів. — Чернівці, 1995. — С. 165–168.
- Костюшин В. А. Целесообразность создания объектов ПЗФ низкого ранга вблизи крупных населенных пунктов // Урбанізоване навколишнє середовище: охорона природи та здоров'я людини. — К., 1996. — С. 121–124.

- Костюшин В. А., Редінов К. О. До орнітофауни долини р. Інгулець та пониззя р. Вісунь // Материалы конф. «Сучасні проблеми зоологічної науки». — К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. — С. 91–93.
- Милобог Ю. В., Ветров В. В., Стригунов В. И. Современное состояние хищных птиц бассейна реки Ингулец // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черномор. орнитолог. станции. — 2002. — Вып. 5. — С. 14–24.
- Москаленко Ю. О. Гніздова орнітофауна лісостепових ділянок Чорноморського біосферного заповідника // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Серія: Біологія. — 2008. — Вип. 23. — С. 93–99.
- Олейник Д. С., Редінов К. А. Материалы к орнитофауне Николаевской области // Беркут. — 2005. — Т. 14, вип. 2. — С. 265–267.
- Пилуга В. И. Современное состояние и тенденции изменения численности гнездящихся хищных птиц Юго-западной Украины // Проблемы изучения фауны юга Украины. — Мелитополь–Одесса : АстроПринт–Бранта, 1999. — С. 96–117.
- Пилуга В. И. Некоторые аспекты сезонных миграций хищных птиц в Северо-Западном Причерноморье // Птицы Азово-Черномор. региона на рубеже тысячелетий. — Одесса : АстроПринт, 2000. — С. 27–29.
- Пирогов Н. Г. Новые данные о встречах и гнездовании птиц в Херсонской области // Беркут. — 1995. — Т. 4, вип. 1–2. — С. 91–92.
- Пирогов Н. Г. К изучению пролета птиц в районе Черноморского заповедника // Запов. справа в Україні. — 1996. — Т. 2. — С. 42–48.
- Редінов К. О. Результати обліків хижих птахів у заповіднику «Сланецький степ» та на прилеглих територіях // Птицы Азово-Черномор. региона: мониторинг и охрана (Материалы 2 съезда и науч. конф. АЧОС, г. Николаев, 21–23.02.2003 г.). — Николаев, 2003. — С. 52–54.
- Редінов К. А. Ястреб-тетеревятник в Николаевской области // Ястреб-тетеревятник: место в экосистемах России. Материалы к IV конф. по хищным птицам Северной Евразии (Пенза, 1–3.02.2003). — Пенза, 2003. — С. 108–112.
- Сахно І. І. До вивчення фауни звірів і птахів полезахисних смуг Одеської і Миколаївської областей і впливу фауни на прилеглі поля // Зб. праць зоолог. музею АН УССР. — 1938. — Вип. 21–22. — С. 97–136.
- Селезньов М. Г. Птахи лісових полезахисних смуг Богданівки і Акмечетки Одеської області // Тр. науч.-исслед. зоол.-биол. ин-та ХГУ. — Харьков, 1940. — Вып. 8–9. — С. 103–113.
- Стригунов В. И., Милобог Ю. В. Зимний учет хищных птиц в Правобережной Степи Украины // Зимние учеты птиц на Азово-Черномор. побережье Украины. — Мелитополь–Одесса–Киев, 1999. — Вып. 2. — С. 66–67.
- Таращук В. И. Птицы полезащитных насаждений. — Киев : Изд-во АН УССР, 1953. — 124 с.
- Шепель А. И. Тетеревятник в Пермском Прикамье // Ястреб-тетеревятник: место в экосистемах России. Материалы к IV конф. по хищным птицам Северной Евразии (Пенза, 1–3.02.2003). — Пенза, 2003. — С. 135–142.